

Věkový limit pro rezignaci biskupů v Římskokatolické církvi

BISKUPSKÉ ODCHÁZENÍ

Martin Vaňáč

Pražský arcibiskup kardinál Dominik Duka se v dubnu 2018 dožil 75 let a podle ustanovení kanonického práva Římskokatolické církve podal do rukou papeže svou rezignaci.¹

Otázce setrvání pražského arcibiskupa v úřadu byla věnována poměrně velká pozornost v médiích. Na jedné straně byl v únoru 2018 zveřejněn dopis skupiny křesťanů papeži Františkovi s žádostí, aby rezignaci pražského arcibiskupa přijal a jeho mandát již neprodlužoval.² Reakcí na tento dopis byla vyjádření některých politických představitelů, včetně prezidenta Miloše Zemana, v nichž byla uvedena naopak podpora a ocenění kardinála Dominika Duky. Tato diskuse ohledně dalšího působení pražského arcibiskupa v úřadu se mívá se současnou církevní praxí při přijímání rezignace biskupů v Římskokatolické církvi. Případné rozhodnutí o setrvání v úřadu nemůže být chápáno jako „privilegium, osobní triumf nebo projev přízně, k němuž by zavazovalo přátelství či blízkost, ani jako vděčnost za poskytované služby“, jak znovu připomněl papež František v motu proprio s názvem „Učit se odcházení“, zveřejněném v únoru 2018.³

Praxe povinné rezignace biskupů v pevně stanoveném věku je z pohledu církevních dějin poměrně novou záležitostí. Papež František na tuto skutečnost poukázal v rozhovoru pro katalánský deník *La Vanguardia* z června 2014, když ocenil rezignaci svého předchůdce jako „velké gesto“, kterým otevřel bránu k vytvoření nového úřadu emeritních papežů: „Ještě před sedmdesáti lety nebyli emeritní biskupové. Kolik je jich dnes?“⁴ To neznamená, že by v dřívější době nedocházelo k rezignacím biskupů z nejrůznějších důvodů. Naopak české země znají celou řadu takových příkladů. V období 1. poloviny 20. století se v českých zemích vyskytlo šest případů rezignace diecézních biskupů: Olomoucký arcibiskup Theodor Kohn (1845–1915) rezignoval v roce 1904 v 59 letech kvůli neuspokojivé situaci ve svěcené arcidiecézi; pražský arcibiskup Paul Huyn (1868–

1946) v roce 1919 v 51 letech s ohledem na nepřijatelnost ze strany představitelů nově vzniklé republiky; olomoucký arcibiskup kardinál Lev Skrbenský z Hříšně (1863–1938) v roce 1920 v 57 letech ze zdravotních důvodů; brněnský biskup Jan Norbert Klein (1866–1933) v roce 1926 v 59 letech s ohledem na německou národnost; pražský arcibiskup František Kordač (1852–1934) v roce 1931 v 79 letech kvůli zdravotnímu stavu a sporům s apoštolským nunciem a litoměřický biskup Antonín Alois Weber (1877–1948) v roce 1947 v 69 letech kvůli německé národnosti, neboť poválečným odsunem Němců došlo k výrazné změně národnostního složení obyvatelstva v litoměřické diecézi.⁵

Zavedenou praxí bylo, že takový biskup byl po své rezignaci jmenován tzv. titulárním biskupem, tj. dostal titul již neexistující zaniklé diecéze. Respektovala se tak starobylá praxe, že biskupské svěcení je vždy spojeno s určitým místem, přestože toto spojení může být jen formálním, jak bylo později běžné u tzv. pomocných či světicích biskupů v diecézi.⁶ Rovněž se předcházelo případným sporům mezi dvěma biskupy téhož místa.

Diskuse o stanovení určitého věkového limitu pro rezignaci biskupů probíhala na 2. zasedání II. vatikánského koncilu při debatě o pastýřské službě biskupů v listopadu 1963.⁷ Návrh pevně stanovit věk rezignace na 75 let, předložený příslušnou komisí, podpořil v jednom ze svých výrazných projevů na koncilu melchensko-bruselský arcibiskup Léon Joseph Suenens (1904–1996).⁸ Tehdy devětapadesátiletý belgický metropolita poukázal na vzrůstající povinnosti a odpovědnost biskupů a zároveň uvedl, že navrhovaný limit je i tak výrazně vyšší než bylo tehdy běžné ve světském prostředí.⁹ Odmítl tradičně uváděné argumenty proti věkové hranici rezignace

biskupů, jako bylo přirovnání vztahu mezi biskupem a diecézí, resp. kněžími a věřícími v diecézi, ke vztahu rodiče k dětem (tj. otec nikdy nemůže rezignovat) nebo k nerozlučitelnému manželskému svazku. Suenens, kterému otec zemřel ve třech letech, namítal, že v běžných rodinách synové vyrostou a převzou zodpovědnost od svého otce. Stejně tak podle Suenense neobstojí odkaz na přirovnání k manželství, neboť mnozí biskupové byli přeloženi ze své původní diecéze do jiné.¹⁰ Suenens zdůraznil, že biskupství je především pastorační služba, která má být zcela podřízena dobru svěřených duší. V závěru svého projevu uvedl jako určitý kompromisní návrh, že by biskup mohl zůstat ve svém úřadu i po dovršení 75 let, ale měl by nárok na biskupa koadjutora.¹¹

Po bouřlivé debatě nakonec koncil upustil od stanovení konkrétního věkového limitu pro rezignaci biskupů. Svoji roli sehrál také ohled na svolavatele koncilu, zesnulého papeže Jana XXIII., který byl zvolen papežem v 77 letech, přestože se počítalo s tím, že by se věkový limit nevztahoval na papeže, neboť nebyla autorita, která by jeho rezignaci mohla přijmout. Pokud by již takový limit platil dříve, zněla námitka některých oponentů, Jan XXIII. by s velkou pravděpodobností nebyl zvolen papežem a nemohl by svolat koncil. V konečném znění článku 21 koncilního dekretu o pastýřské službě biskupů v církvi s názvem *Christus Dominus* z 28. října 1965 byl uveden požadavek na předložení rezignace, ale bez konkrétního věku: „Pastýřská služba biskupů je velmi významná a důležitá. Když tedy diecézní biskupové nebo jiní jim právně na roveň postavení jsou již pro pokročilý věk nebo z jiného vážného důvodu méně schopni vykonávat své povinnosti, snažně se žádají, aby dobrovolně nebo na vyzvání příslušné autority nabídli rezignaci.“¹²

Ani ne po roce byl věkový limit 75 let přece jen zaveden. V prováděcím nařízení ke koncilním dekretům o pastýřské službě biskupů v církvi, o službě a životě kněží, o přizpůsobené obnově řeholního života a o misijní činnosti církve, které bylo vydáno ve formě apoštolského listu Pavla VI. s názvem *Ecclesiae Sanctae* ze 6. srpna 1966, se biskupové snažně žádali („enixe rogatur“), aby nejpozději po dosažení 75 let podali svoji rezignaci.¹³ K zavedení věkového limitu pro po-

vinnou rezignaci biskupů a později i jim na roveň postaveným představitelům, včetně vysokých úředníků římské kurie, přispěla kromě ohledů na pastýřskou službu také snaha o provádění pokoncilních reforem v katolické církvi, neboť starší biskupové a členové kurie častěji patřili k odpůrcům změn.¹⁴ Povinnost podat rezignaci se týkala téměř 20 % biskupů, včetně 23 členů kardinálského sboru.¹⁵ K jejich výměně docházelo pomalu a postupně.¹⁶ Ustanovení, které rozhodnutí o přijetí či nepřijetí rezignace vložilo do rukou nadřazené autoritě, tj. papeži, výrazně posílilo postavení Pavla VI. a představovalo účinný nástroj při prosazování reforem.¹⁷

Zavedení věkových limitů pro odchod do důchodu bylo součástí výrazné reformy římské kurie, kterou papež Pavel VI. uvedl v život apoštolskou konstitucí *Regimini Ecclesiae Universae* z 15. srpna 1967 s účinností k 1. lednu 1968. Vnitřní předpis římské kurie *Regolamento Generale della Curia Romana* z 22. února 1968 stanovil odchody do důchodu následovně: podřízený personál v 65 letech, nižší a vyšší úředníci v 70 letech a vyšší preláti v 75 letech.¹⁸ Apoštolským listem *Ingravescentem aetatem* z 21. listopadu 1970 papež Pavel VI. stanovil, že představení

úřadů římské kurie, což byli v případě kongregací kardinálové, jsou povinni podat rezignaci po dosažení věku 75 let.¹⁹ Historickou změnou, zavedenou tímto listem s účinností od 1. ledna 1971, bylo určení hranice 80 let, kdy kardinálové přestali být členy úřadů římské kurie a především ztráceli právo účasti v konkláve, tj. na volbě nového papeže.²⁰

Těmito postupnými kroky došlo k zavedení dodnes platných věkových limitů pro rezignaci biskupů a dalších vyšších představených Římskokatolické církve. Již zmíněné motu proprio papeže Františka „Učit se odcházení“ z února 2018 obsahuje především pastorační pokyny k přípravě na novou životní fázi, která je spojena s podáním rezignace. Důležitým momentem je tvrzení, že v případě papežského rozhodnutí o přijetí rezignace se nejedná o automatický krok, který následuje po dovršení 75 let, ale jedná se o záleži-

Na počátku diskuse o věkovém limitu biskupů byl návrh Léon-Josepha kardinála Suenense.

stí vedení církve.²¹ S odkazem na určitou analogii s historickými okolnostmi, které provázely zavedení věkových limitů papežem Pavlem VI. ve složitém období po II. vatikánském koncilu, je možné pozorovat, že i dnes, v době snah o reformy a silící kritiky ze strany jejich odpůrců, také papež František zdůrazňuje svoji pozici ve vztahu k biskupům. Podle motu proprio pověření k úřadu nekončí automaticky dovršením 75 let, ale podlé-

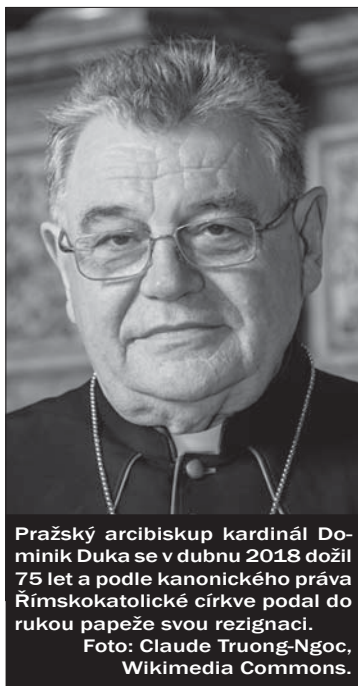
há rozhodnutí papeže, nově i v případě papežských nunciů.²² Podle tohoto dokumentu se na předkládané rezignace nebude vztahovat ustanovení kodexu kanonického práva (kán. 189 § 3), které předpokládalo, že zřeknutí se úřadu, které nebylo přijato ve lhůtě do tří měsíců, pozbylo platnosti. Rozhodnutí papeže o přijetí rezignace nebo o prodloužení setrvání v úřadu, ať už na dobu určitou

Poznámky

- 1 „Diecézní biskup, který dovršil sedmdesát pět roků svého života, se žádá, aby se zřekl svého úřadu do rukou papeže, který po zvážení všech okolností učiní opatření.“ Kánon 401, § 1. *Kodex kanonického práva*, Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1994, s. 179.
- 2 Dopis papeži a odkazy na jeho ohlasy v tisku viz Odduka 2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <http://odduka2018.cz/>
- 3 Motu proprio s datem 12. února 2018 bylo zveřejněno 15. února 2018. „Motu proprio „Učit se odcházení““, Radio Vaticana, 15. 2. 2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=27208>.
- 4 „Revoluce znamená jít ke kořenům, říká papež František pro katalánský list *La Vanguardia*“, Radio Vaticana, 14. 6. 2014 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=20391>.
- 5 Uvedené důvody jsou velmi zjednodušené, pro detailní studium okolností rezignací je třeba sáhnout po odborných monografiích. Např. ohledně případu Theodora Kohna viz Jitka Jonová, *Theodor Kohn (1845–1915): Kníže-arcibiskup olomoucký, titulární arcibiskup pelusijský*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. K postavě Františka Kordače viz Pavel Marek, Marek Šmíd, *Arcibiskup František Kordač: Nástin života a díla apogety, pedagoga a politika*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- 6 K historickému vývoji praxe spojené ordinace s určitým místem viz Vinzenz Fuchs, *Der Ordinationstitel von seiner Entstehung bis auf Innozenz III. Eine Untersuchung zur kirchlichen Rechtsgeschichte mit besonderer Berücksichtigung der Anschauungen Rudolph Sohms*, Bonn: Kurt Schroeder, 1930.
- 7 Přehledné shrnutí diskuse viz Joseph Famerée, „Bischöfe und Bistümer“, otiskeno v: *Geschichte des Zweiten Vatikanischen Konzils (1959-1965), Band III. Das mündige Konzil, zweite Sitzungsperiode und Intersessio (September 1963 – September 1964)*, Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag, 2002, s. 162–169.
- 8 Anglický překlad Suenensova projevu viz Léon-Joseph Cardinal Suenens, *Coresponsibility in the Church*, New York: Herder and Herder, 1968, s. 104–106.
- 9 Podle Fesquetova shrnutí Suenensova projevu uvedl zmíněnou hranici ve světském prostředí 65 let. Henri Fesquet, *The Drama of Vatican II*, New York: Random House, 1967, s. 226.
- 10 Hebblethwaite tvrdí, že Suenens uvedl, že biskupové tak už byli „rozvedeni“ přeložením do jiné diecéze nebo povýšením. Peter Hebblethwaite, *Paul VI. The First Modern Pope*. New York: Paulist Press, 1993, s. 362.
- 11 Kodex kanonického práva z roku 1917 v kánonu 350 rozlišoval biskupy koadjutory s právem nástupnictví, což byla podle §2 obvyklá praxe, biskupy koadjutory bez práva nástupnictví, což byl tzv. auxiliár, tj. pomocný biskup (§ 3) a také biskupy koadjutory „dané stoli“ (kán. 350 § 2 a kán. 352), což byli pomocní nebo světití biskupové diecéze. Kodex kanonického práva z roku 1983 už rozlišoval pouze mezi pomocnými biskupy bez práva nástupnictví a biskupy koadjutory, resp. biskupy nástupce, s právem nastoupit do úřadu po diecézním biskupovi (kánony 403–411).
- 12 *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Praha: České katolické nakladatelství Zvon, 1995, s. 284.
- 13 *Acta Apostolicae Sedis*, 1966, roč. 58, s. 763.
- 14 Suenens ve svých pamětech napsal, že se mu papež Pavel VI. během koncilu svěřil s tím, že zavedení pevně stanoveného věkového limitu by mu usnadnilo potřebnou obměnu personálu římské kurie. Léon-Joseph Cardinal Suenens, *Memories and Hopes*, Dublin: Veritas, 1992, s. 141.
- 15 Dopady aplikace apoštolského listu *Ecclesiae Sanctae* v kardinálském sboru zpracoval Francis A. Burkley-Young, *Passing the Keys, Modern Cardinals, Conclaves, and the Election of the next Pope*, Lanham: Madison Books, 1999, s. 187–189.
- 16 Např. arcibiskup významného brazilského poutního místa Aparecida kardinál Carlos Carmelo de Vasconcellos Motta (1890–1982) zůstal úřadujícím arcibiskupem až do své smrti v 92 letech. Také pražský arcibiskup Josef Beran (1888–1969), který od svého jmenování kardinálem v roce 1965 žil v římském exilu, byl ponechán v úřadu arcibiskupa. Pražskou arcidiecézi spravoval v letech 1965–1977 František Tomášek (1899–1992) ve funkci apoštolského administrátora. Když byl kardinál Tomášek v závěru roku 1977 konečně jmenován pražským arcibiskupem, bylo mu již 78 let. S ohledem na politickou situaci v Československu vatikánské úřady odmítaly přijmout jeho rezignaci, kterou podporovaly státní orgány, pro které se stal Tomášek nepohodlným kritikem režimu. Tomášek svůj úřad nakonec předal svému nástupci až v roce 1991, kdy mu bylo téměř 92 let.
- 17 Francis A. Burkley-Young, cit. dílo, s. 188.
- 18 *Acta Apostolicae Sedis*, 1968, roč. 60, s. 161.
- 19 *Acta Apostolicae Sedis*, 1970, roč. 62, s. 810–813.
- 20 Ze 126 kardinálů se toto opatření týkalo 25, tj. v podstatě jedné pětiny kardinálského sboru. Opět se ozvaly hlasy, že se jednalo o opatření, které mělo přispět k lepšímu prosazení pokoncilních reforem. Francis A. Burkley-Young, cit. dílo, s. 202–205.
- 21 Anglický překlad motu proprio a další jazykové mutace [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: http://w2.vatican.va/content/francesco/en/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20180212_imparare-a-congedarsi.html.
- 22 „Motu proprio „Učit se odcházení““, Radio Vaticana, 15. 2. 2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=27208>.

nebo na dobu neurčitou, tak může přijít v podstatě kdykoliv.

Určité neporozumění bylo zřejmé z mediálních reakcí poté, co došlo ke zveřejnění listu chargé d'affaires apoštolské nunciatury Emiena Jeana Sylvaina kardinálovi Dominiku Dukovi ze 7. května 2018, v němž bylo uvedeno, že „Svatý otec přijal Vaši rezignaci na úřad pražského arcibiskupa a vyzývá Vás, abyste pokračoval ve svém úřadu *donec aliter provideatur*,” tj. dokud nebude stanoveno jinak.²³ V otázce přijetí

Pražský arcibiskup kardinál Dominik Duka se v dubnu 2018 dožil 75 let a podle kanonického práva Římskokatolické církve podal do rukou papeže svou rezignaci. Foto: Claude Truong-Ngoc, Wikimedia Commons.

rezignace nebo prodloužení setrvání v úřadu pražského arcibiskupa však tato zpráva nepřinesla nic nového. Použitá formule je obvykle užívaným vyjádřením, které znamená odklad rozhodnutí na dobu neurčitou. Byla použita např. v reakci na podání rezignace německého kardinála Karla Lehmana (1936–2018) v roce 2011, který nakonec zůstal mohučským biskupem ještě dalších pět let. Také rezignace arcibiskupa z Kolína nad Rýnem, kardinála Joachima Meisnera (1933–2017), byla přijata až v roce 2014, tj. po dovršení 80. narozenin. Naopak rezignace pařížského arcibiskupa kardinála André Armanda Vingt-Trois (*1942) byla přijata v prosinci 2017, tj. měsíc po oslavě 75. narozenin, s ohledem na jeho závažné akutní onemocnění. V případě

mexického arcibiskupa kardinála Norberto Rivera Carrery (*1942) došlo k přijetí rezignace rovněž v prosinci 2017, což bylo půl roku po dovršení 75. narozenin. Poměrně neobvyklý postup byl zvolen u kardinála Roberta Zollitsche (*1938), arcibiskupa ve Freiburgu a tehdejšího předsedy německé biskupské konference. Jeho rezignace byla přijata měsíc po dovršení 75. narozenin v září 2013. Byl pověřen dalším vedením arcidiecéze již jen jako její apoštolský administrátor. V březnu 2014

byl zvolen jeho nástupce v čele biskupské konference (kardinál Reinhard Marx), v květnu 2014 nástupce v úřadu arcibiskupa ve Freiburgu (Stephan Burger). Z tohoto stručného přehledu je zřejmé, že praxe při přijímání rezignací po dovršení kanonického věku 75 let je rozmanitá. Důležitou roli hraje nejen zdravotní stav biskupa, ale také proces výběru jeho nástupce. Svoji roli při rozhodování o případném setrvání v úřadě může sehrát i ohled na další aktivity biskupů, např. kardinál Dominik Duka byl v dubnu 2015 zvolen na druhé pětileté období předsedou České biskupské konference (tj. do dubna 2020).

Málo známou je skutečnost, že v Římskokatolické církvi zazněly návrhy, aby bylo působení biskupů v úřadě omeze-

no na určité předem pevně stanovené období. Nejčastěji zmiňovaným návrhem je text skupiny převážně německých teologů, který vyšel v roce 1969 v časopisu *Theologische Quartalschrift* vydávaném katolickou teologickou fakultou v Tübingen.²⁴ Text předpokládal osmiletý mandát biskupa, který by mohl být prodloužen jen ve výjimečných případech. Proslulost si tento návrh získal především proto, že mezi jeho signatáři byl také tehdejší profesor teologie Joseph Ratzinger (*1927), pozdější prefekt Kongregace pro nauku víry (v letech 1981–2005) a papež Benedikt XVI. (2005–2013). Jiným příkladem byl návrh Ústavy katolické církve vypracovaný americkým katolickým teologem Leonardem Swidlerem a předložený v roce 1995 „Společenstvím za práva katolíků v církvi“ (Association for the Rights of Catholics in the Church, založeném 1980).²⁵ Tento návrh předpokládal, že „vedoucí představitelé vykonávají úřad po určené a časově omezené funkční období“.²⁶ Konkrétní délka byla v návrhu stanovena pouze pro papeže, u kterého se předpokládala volba „na jediné desetileté funkční období“.²⁷ Délku funkčního období diecézních biskupů a možnost jejich opětovného návratu do funkce měly určit jednotlivé národní ústavy.²⁸

Tyto návrhy zatím v Římskokatolické církvi neměly velký ohlas. Některé výroky papeže Františka však naznačují, že by se i ony mohly v budoucnosti stát předmětem seriózních úvah. Například během shromáždění členů italské Katolické charismatické obnovy na svatopetrském náměstí ve Vatikánu v pátek 3. července 2015 papež uvedl, že by bylo vhodné, „aby všechny služby v církvi byly na dobu určitou, nikoli doživotné“.²⁹ Dodal, že doživotní vůdci s pocitem nenahraditelnosti jsou „v některých zemích, kde vládne diktatura“. Z kontextu věty je zřejmé, že ji v tomto případě papež směřoval především na „laické vůdce“ různých církevních hnutí, které zmínil v předchozí větě.³⁰ Z celé řady jeho dalších výroků je zřejmé, že mu jde o proměnu církevních struktur. Zda se bude nějak výrazněji týkat také služby biskupů a stanoveného věkového limitu, ukáže budoucnost. ■

Mgr. Martin Vaňáč, Ph. D. (*1972) je odborným asistentem na Ekumenickém institutu Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy

Poznámky

23 „Papež František vyzval Dominika Duku k pokračování v úřadu.“ *Církev.cz*, 9. 5. 2018 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <https://www.cirkev.cz/cs/aktuality/180509papez-frantisek-vyzval-dominika-dukou-k-pokracovani-v-uradu>.

24 Přetisk anglického překladu článku spolu s dalšími texty k tématu vyšel ve sborníku *Democratic Bishops for the Roman Catholic Church*, Leonard Swidler a Arlene Swidler (eds.), Philadelphia: The Ecumenical Press, 2011, s. 11–18.

25 Leonard Swidler, *Constitutional Catholicism: An Essential in Reforming the Church*, Philadelphia: The Ecumenical Press, 2011. V českém prostředí se o tomto návrhu diskutovalo koncem 90. let, např. v časopisech *Teologický sborník* a *Getsemany*. Český překlad návrhu ústavy viz „Návrh Ústavy katolické církve“, *Getsemany*, 1997, léto 1999 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <https://www.getsemany.cz/node/2603>; Leonard Swidler, „Cestou ke katolické ústavě“, *Getsemany*, 1997, léto 1999 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <https://www.getsemany.cz/node/2602>; Pavel Hradilek, „K čemu je dobrá „Ústava katolické církve“?“ *Getsemany*, 1997, léto

1999 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <https://www.getsemany.cz/node/2601>; „Diskuse o Návrhu ústavy katolické církve“, *Teologický sborník*, 1999, č. 3, s. 3–27.

26 Viz III. Správní struktury, B. Zásady, 3. e). Určené funkční období návrh ústavy předpokládal i u ordinovaných služebníků: „Všichni ordinovaní služebníci církve zastávají svá místa po určené funkční období.“ III. Správní struktury, D. Vedoucí představitelé, a) Obecně, 4.

27 Viz III. Správní struktury, D. Vedoucí představitelé, d) Papež, 13.

28 Viz III. Správní struktury, D. Vedoucí představitelé, a) Obecně, 4.

29 „Papež František: Jediným v církvi nepostradatelným je Duch svatý“, *Radio Vaticana*, 4. 7. 2015 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php?id=22095>.

30 Martin Vaňáč, „Papež a biskupové na „dobu určitou“?“ *Magazín Christnet*, 10. 7. 2015 [cit. 2018-08-15]. Dostupné z URL: http://www.christnet.cz/clanky/5560/papez_a_biskupove_na_dobu_urcitou. url.